

תוכניות פיתוח עלולות לסכן עצי זית עתיקים, מאבות הזיתים המתורבתים

בחוף עתלית, בנגב ובגליל צומחים עצי זית בני מאות ואף אלפי שנים. חוקרים משערים כי הם אבות הבר של הזית המתורבת. לפעמים ניתן אישור לכרות עצים אלה, שאמורים להיות מוגנים, בגלל לחצי פיתוח. חוקרים שפנו למשרד החקלאות ולמשרד המורשת, וביקשו להגן על העצים האלה, נענו בסירוב או בהתעלמות

התראות במייל

צפיר רינת

2023 ביוני 15, 05:59

+ תקציר הכתבה ב-64 מילים

עצי הזית בישראל הם בעלי חשיבות עולמית, בגלל תפקידם החשוב בהתפתחות של תרבות ייצור השמן וזיתי המאכל. אבל חוקרים חוששים שפעולות פיתוח עלולות לסכן את העצים - שייתכן כי הם אבות הבר של הזנים התרבותיים. חלק מעצי הזית

האלה נפגעו בשנים האחרונות. לאחרונה פנו החוקרים לכמה משרדי ממשלה והציעו לפעול לשימור מורשת ייחודית זו, אבל פנייתם לא נענתה עד עתה.

בטקס ההכתרה של צ'רלס השלישי, בחודש שעבר, נמשח מלך בריטניה בשמן זית שהובא ממטע של עצים עתיקים בהר הזיתים בירושלים. עצים אלה זוכים להגנה, אבל יש עצים עתיקים וייחודיים יותר שנתונים לסיכונים. חלק מהם נמצאים בחוף הכרמל, ואחרים בגליל ובנגב. בשנים האחרונות נפגעו לפי ההערכות מאות עצים. מאות נוספים, וייתכן שאף אלפים, נמצאים בסיכון. פקודת היערות אוסרת על כריתת עצים עתיקים ללא אישור ממשלתי, אבל לחצי הפיתוח גורמים לא פעם למתן אישור כזה.

לפעמים העצים נפגעים באופן עקיף, כתוצאה מפעולות פיתוח שעשויות לגרום לזיהום גנטי — מעבר של גנים מעצים מתורבתים, שגורם לשינוי תכונות של עצי בר — והם חשופים למחלות ולכן זקוקים לפעולות של טיפול ושימור. "לעצי הזית העתיקים בישראל יש חשיבות עצומה, אבל לאף אחד לא אכפת מהם. לא נעשה מאמץ למפות אותם ולהכין תוכניות לשימורם", אומר פרופ' ארנון דג מהמינהל למחקר חקלאי (מכון וולקני).

לדברי דג, דוגמה בולטת להתעלמות מזיתים עתיקים היא אוכלוסייה של עצים כאלה שנחל זיתן בנגב. "בעצים האלה צריך לטפל כדי להבטיח את שימורם", הוסיף. ד"ר עוז ברזני, שמשתף פעולה עם דג בחקר הזיתים, מציין שאלמונים שהגיעו לנחל זיתן עקרו את אחד מעצי הזית ולקחו אותו מהמקום. בגליל יש עצים עתיקים, שגזעם עשוי להגיע לקוטר של כמה מטרים וגילם נאמד בקרוב לאלף שנים. תוכניות בנייה בישובים הערביים עלולות לסכן עצים אלה.

דוגמה נוספת היא עצים עתיקים ונדירים ביותר באזור עין כרם. העצים האלה נהנים מהגנה ומטיפול בעזרתו של ד"ר תומי שדה, תושב ירושלים שקיבל על עצמו את המשימה. על פי דג וברזני, הרשויות וגופים כמו פקיד היערות במשרד החקלאות ופיתוח הכפר צריכים להיות מעורבים בפעולות השימור. "יש מדינות שבהן מכירים בחשיבות של עצי הזית העתיקים ומקיפים אותם בגדר כדי להגן עליהם", ציין דג. מלבד החשיבות התרבותית והנופית של עצי הבר, להגנה עליהם יש חשיבות רבה מפני שהיא תעזור לשמר תכונות שיסייעו גם לעצי תרבות להתמודד עם מחלות או עם קשיים שעלולים להתפתח בעתיד בעקבות משבר האקלים.

דג וברזני פנו בין השאר למשרד החקלאות וביקשו להגן על זיתים עתיקים מפני פעולות פיתוח. הם גם גיבשו תוכנית לשימור עצים, שאותה הציגו למשרד המורשת. תוכנית השימור הוגשה בעקבות קול קורא שפרסם המשרד לפני שנתיים לתמיכה במסגרת מיזמי מורשת לאומית. בתוכנית ציינו החוקרים שתהליך ביות הזית, שנמשך מאות ואלפי שנים, החל בביריה של עצים שגדלו בחורש הים תיכוני, כמו זה שמאפיין את ישראל. הם המליצו לאתר אוכלוסיות של זיתי בר או עצי זית עתיקים ולחקור את תכונותיהם. הצעה נוספת היתה לשלב אתרים שבהם צומחים עצי זית עתיקים בתוכניות תיירות ולהנגיש אותם לביקורים. בתשובה שהתקבלה לאחרונה הבהיר משרד המורשת כי החליט לא לכלול את התוכנית בין מיזמי המורשת שבהם הוא מעוניין לתמוך. לא ניתן הסבר לדחיית התוכנית.

"זה חמור שאנחנו לא משמרים את העצים האלה ולדעתי אנחנו צריכים עוד אמצעים כדי להגן עליהם, מעבר לפקודת היערות", אומר סוהיל זידאן, ראש ענף הזית במועצת הצמחים ופקיד היערות הראשי של קרן קיימת לישראל. "בעיקר חשוב להגן על הקרקע שבה הם נמצאים מפני פיתוח. יש אפשרות להכריז על שטח שבו

צומחים עצים עתיקים כשמורת יער. זה מסובך כשמדובר בקרקעות בבעלות פרטית, אבל צריך לחשוב על דרכים לעשות זאת. אפשר, למשל, לקבוע שקרקע היא ביעוד של שימור עצי זית ולא רק ייעוד חקלאי כללי. כך חקלאי שבשטח שלו יש עצי זית עתיקים יהיה מחויב לשמור עליהם. זה כמובן לא יהיה בחינם. המדינה תצטרך לעודד חקלאים כאלה, כדי שימשיכו לשמר את העצים".

אחת האוכלוסיות הייחודיות ביותר של עצי זית, שבה ייתכן שיש גם עצי בר, נמצאת ברכס הכורכר הצופה אל חוף הים, שבין השאר עובר לאורך היישוב עתלית. ביישוב הזה מתגורר פרופ' אהוד גלילי מאוניברסיטת חיפה, שעמד בראש צוות חוקרים שמצא באזור הכרמל עדויות לתחילת השימוש בזיתים למאכל. לפי המחקר, שפורסם ב-2021 בכתב העת [Scientific Reports](#), לפני כ-6,600 שנה גידלו זיתים למאכל באזור הכרמל. האתר נמצא היום מתחת לפני הים. גלילי היה אחד הפעילים במאבק ציבורי במאמץ לעצור תוכניות בנייה על הרכס הכורכר. פעילות זו הצילה עצי זית רבים, שחלק מהם בגיל מופלג. לדבריו, עצים רבים נפגעו בשטחים שבהם אושרה בנייה או בסמוך להם. העצים נעקרו והועתקו ממקומם אחרי שפקיד היערות נתן אישור לכריתתם. ייתכן שהעובדים מטעם פקיד היערות היו פועלים אחרת, אם היו מכירים בחשיבות של עצים אלו ובייחודים. "היו עצים שהעתיקו כדי להציל אותם, אבל לא עשו את זה כמו שצריך והם מתו", אומר גלילי.

בסיוע מענק מההאקדמיה הלאומית למדעים החליטו דג וברזני לערוך מחקר מקיף יותר על אוכלוסיית עצי הזית ברכס עתלית. מכון דש"א, הפועל במסגרת המוזיאון לטבע על שם שטיינהרדט באוניברסיטת תל אביב, ביצע סקר מקיף של העצים. אחד מתלמידי המחקר של ברזני ודג, אלעד בן דור, עורך בימים אלה מחקר שנועד

לאפיין את התכונות הגנטיות של עצי הזית. בין השאר הוא מנסה להעריך אם מדובר בעצי בר. בן דור כבר אסף דוגמאות של חומר גנטי מעשרות עצים באזור.

מלבד היותם בעלי קרבה רבה לעצי בר, לעצים אלה יש תכונה בולטת נוספת — היכולת להתאים את עצמם לתנאי הסביבה של רצועת החוף. עצי הזית שצומחים בצפון הרכס שונים לגמרי במאפייניהם מהעצים השכיחים, שניחנו בחופת ענפים רחבה ובגזע עבה. בן דור מציין שהעצים בחלק זה של הרכס מזכירים שיחים שצומחים באזורי דיונות בחוף, שהסתגלו לרוח ולאבק הימי שמאפיינים את האזור. חלקם נמצאים בתוך שמורת טבע ולכן יש להם מעמד מוגן, אבל מסביב להם יש עצים נוספים שתושבי עתלית והחוקרים סבורים שהם זקוקים להגנה.

העצים בעתלית זקוקים להגנה מיוחדת, בין השאר מכיוון שמיקומם חושף אותם בעיקר לרוחות מערביות. "העצים האלה עוברים האבקה באמצעות הרוח", הסבירה האקולוגית דבורה לב רמתי, תושבת עתלית ועורכת סקר העצים מטעם מכון דש"א. "לכן אם נוטעים עצי תרבות ממערב להם, עלול להתרחש תהליך של זיהום גנטי שיפגע בתכונות העצים הלא מתורבתים. למרות זאת נטעו עצים מתורבתים ממערב להם. אני חושבת שצריך לעקור את העצים המתורבתים, כדי להגן על עצי הרכס. צריך כמובן לפתח את עתלית, אבל צריך גם לדאוג שבמקומות שבהם יש עצי זית הם יישמרו בתוך שטחים ציבוריים במסגרת התוכנית. לכן חשוב שבכל הליך תכנוני יהיה מידע על העצים האלה ויביאו בחשבון את הצורך להגן עליהם".

ממשרד החקלאות ופיתוח הכפר נמסר: "פקודת היערות מעגנת בחוק את ההגנה על כלל העצים. במסגרתה, גיל העץ מהווה מדד עיקרי בבחינת הצורך לשמרו. מדדים נוספים שמובאים בחשבון הם מצבו, נדירותו, מידותיו, מיקומו וערכו הנופי, הסביבתי, האקולוגי וההיסטורי של העץ".

לחצו על הפעמון לעדכונים בנושא:

טבע